

El Martirologi d'Usuard

Un manuscrit fastuós i aventurer

Hi ha paraules que semblen arraconades al seu amagatall del diccionari. Un dia donen senyals de vida. Al peu de la lletra, un *martirologi* és un llibre que explica vides de màrtirs i sants per fomentar-ne la veneració. L'Usuard és el nom d'un monjo francès, del segle IX, que escrivia aquesta mena de textos. El *Martirologi d'Usuard* és un llibre manuscrit del segle XV que ha travessat fronteres i que ara descansa a Girona. És la peça MD 273 del Museu d'Art de Girona. Principalment és un monument conjunt a les creences tant religioses com, simplement, culturals que transcendeixen credos i èpoques, calligrafies i fronteres.

JORDI DALMAU > Text

Aquell santoral escrit per Usuard al segle IX deuria ser de referència molt sòlida, perquè unes centúries després se'n va estimar el contingut i se li donà una ornamentació molt rica, amb més de 700 miniatures policromades i lletra gòtica d'un increïble refinament. S'elaborà a Praga, als tallers de l'emperador Venceslau, a l'entorn de l'any 1450. Treballat sobre pergamí de pell d'ovella, mesura 460 x 320 mil·límetres. Així va néixer el manuscrit considerat pels erudits com el més fastuós del gòtic anomenat *internacional*.

Els valors intrínsecs de l'obra ja el fan un manuscrit excepcional, però cal afegir-hi un caràcter d'aventurer que el va dur per Europa, amb diferents posseïdors. El bisbe Radetius, d'Erlau, en va ser el primer propietari. Després passà a mans del bisbe d'Olmutz, el cardenal Dietrichstein. Amb el tercer propietari el rumb de la ruta varià i va entrar a la *fase catalana*: el nou propietari del manuscrit va ser Pere Antoni d'Aragó Folch de Cardona i Fernández de Córdoba, virrei de Nàpols de 1666 a 1672, de la Corona de Catalunya i Aragó, ambaixador a Roma, comte d'Empúries i canonge honorari de la catedral de Girona. Persona de

gran cultura, deixà un senyal de la seva estimació del martirologi: a les guardes del llibre hi feu marcar el propi escut d'armes, allò que avui en diríem *exlibris*. Pere Antoni d'Aragó deixà en testament el *Martirologi d'Usuard* i tota la seva biblioteca al monestir de l'orde del Cister de Santa Maria de Pobllet.

Defensar el patrimoni cultural podia ser mal vist pels revolucionaris de la flamarada

>> Ruta del Martirologi d'Usuard des del seu origen a Praga fins a quedar-se al Museu d'Art de Girona.

En aquell recés monacal el manuscrit hi va romandre més d'un segle i mig, fins que l'any 1835, amb la desamortització de Mendizábal, esclatà una revolta i Pobllet fou assaltat i saquejat junt amb d'altres monestirs. Però el martirologi es va salvar de la destrucció, i va ser recollit per dos monjos, que fugiren de Pobllet, anaren a Girona i dipositaren el manuscrit en el monestir de les monges bernardes. Bernardes és

© Fotografia J.M. Oliveras

el nom popular de les monges de l'orde del Cister. La comunitat s'havia establert l'any 1162 al poble de Cabanes, a l'Alt Empordà, al monestir de Sant Feliu de Cadins. Però l'any 1492, en una època de guerres en aquella comarca, el monestir es va traslladar a Girona, al costat de l'església del Mercadal. Aquí, a partir del lliurament que en van fer els dos monjos i en absoluta discreció, el manuscrit hi passà 101 anys, fins que durant la revolució antireligiosa del juliol del 1936, amb la Guerra Civil espanyola, el monestir de les bernardes fou assaltat i cremat parcialment. Però el *Martirologi d'Usuard* tornà a salvar-se.

Enigma a les bernardes

Aquest és un punt culminant de la història aventurera del manuscrit. Més de vuitanta anys després de la Guerra Civil espanyola resulta enigmàtic saber amb certesa qui salvà el *Martirologi d'Usuard* del monestir de les bernardes, en aquells dies revoltosos del juliol del 1936; però qui fos que ho va fer, probablement s'hi jugà la vida, llavors que tanta gent anava armada. Els historiadors que han treballat aquest tema apunten diverses probabilitats de com podia haver anat aquest salvament. Heus aquí alguns possibles noms i fets als quals cal concedir un alt reconeixement, tot i que aquest hagi de

ser compartit. Una probabilitat és que la mare Maria Bernarda Thió i Rodés, que uns anys més tard va ser abadessa, hagués comunicat a l'Ajuntament de Girona el lloc exacte del monestir on es guardava el manuscrit perquè l'anessin a recollir per salvar-lo, i que l'arxiver municipal Lluís Busquets s'hi personés i se l'emportés. Una altra informació diu que tres membres de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic, Joan Turón, Eduard Fiol i Joan Subías, es van fer càrrec del llibre: el recolliren a casa de mossèn Joan Vilageliu, de la família Poch, que residia al mateix barri de les bernardes, a pocs metres. I potser el

>> *El Martirologi d'Usuard.*

recorregut d'aquests metres de carrer és l'episodi més enigmàtic: algun veí del carrer havia observat que Miquel Bordas, de la botiga del cadiraire, s'encarregava sovint de fer algun servei per a les monges de clausura, encàrrecs a l'exterior, cosa que podria haver facilitat la sortida del manuscrit i el seu dipòsit a algun lloc segur. En tot cas, cal rendir un profund homenatge a l'autoria d'aquell rescat extraordinari. I aquí comença un altre capítol: la continuïtat de l'acció salvadora.

El Martirologi d'Usuard i la premsa gironina

Un diari de cada bàndol de la Guerra Civil espanyola va fer referència al manuscrit amb una notable duresa.

L'Autonomista, republicà, el dia 11 d'agost de 1936 va publicar: «Les monges tenien segrestat el Martirologi d'Usuard i ha estat necessària una revolució per a posar-lo a la llum del món. Exigim que quedi en el patrimoni artístic de Girona. Ho exigim respatllats per l'hora revolucionària».

El Pirineo, ja en el bàndol vencedor, el dia 18 de setembre de 1939 va desqualificar el mèrit protector dels republicans dient que amb l'exposició d'art «los dirigentes rojos hallaron motivo para huir del clima de terror y pasar una vida regalada en París con nuestro dinero».

>> La vitrina del Martirologi d'Usuard és a la sala 5 del Museu d'Art de Girona.

a Olot, com a preparació d'un viatge a París on s'havia d'exhibir una exposició d'art medieval català. El *Martirologi d'Usuard* n'era una de les peces seleccionades. L'exposició de París es realitzà amb 156 obres originàries d'entre els segles xi i xv, de gran diversitat, com frontals d'altar, imatges, retaules, creus, art sumptuari i altres, obres procedents de molts pobles de Catalunya. Entre les peces gironines, a més del *Martirologi d'Usuard*, hi havia el *Tapís de la Creació*, el baldaquí i el retaule de l'altar major de la catedral de Girona, l'estàtua de Carlemany i la creu de Vilabertran. L'exposició ocupava quatre grans sales del museu Jeu de Paume de les Tulleries, i després es va traslladar al castell de Maisons-Laffitte, també a París. Hi havia una entranyable presència gironina a les exposicions de París: mossèn Carles de Bolós hi va exercir una «vigilància secreta» per indicació del bisbe

Exili a París

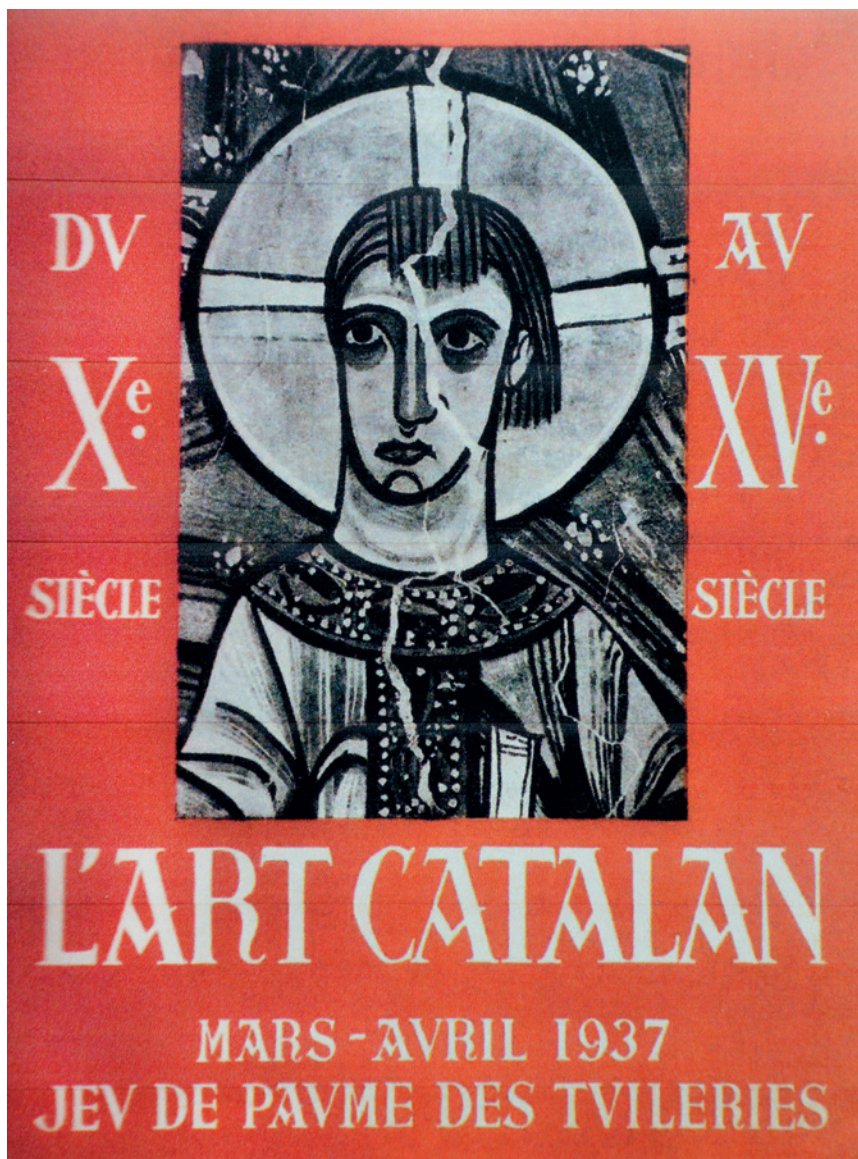
La Comissaria del Patrimoni va escriure a l'alcalde de Girona i l'apressà perquè el manuscrit fos dipositat al Museu del Poble, que van situar a l'expalau del bisbe de Girona. Una altra versió diu que l'alcalde el va lliurar a Joaquim Folch i Torres, director dels museus de Barcelona, i que aquest el deuria haver entregat al Museu Nacional d'Art de Catalunya. És evident que les autoritats

republicanes volien restaurar el respecte i l'estimació per la cultura; de l'instint de destrucció dels primers dies es passà a la decidida voluntat de salvaguardar tot el que fos possible, amb algunes complicacions, perquè defensar la riquesa del patrimoni cultural era mal vist pels revolucionaris de la flamarada.

Amb aquest sentit de salvar el patrimoni, el febrer del 1937 s'organitzà una expedició d'obres d'art que arribà

>> Detall del Martirologi d'Usuard.

>> París, 1937. Portada del catàleg de l'exposició d'obres art, salvades així de la destrucció revolucionària.

va decidir que el manuscrit havia de passar al Museu Diocesà de Girona i va oferir a l'abadessa Maria Josefa Tena la quantitat de 200.000 pessetes que no consta que fos mai liquidada del tot. Va donar a la comunitat tres vegades 30.000 pessetes, dient que no tenia més diners i així s'acabà la cosa, sense formalitzar la venda ni acabar de pagar». En aquest treball de Nadal, publicat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics, s'actualitzen i es documenten els aspectes principals de la controvèrsia.

Cinquanta anys després d'aquell canvi de propietat, les bernardes (que ja tenien el seu monestir de Cadins a Sant Medir, al Gironès) recordaven aquell episodi pretèrit amb molta tristesa. Però ara (des de molta distància en el temps) podríem obrir un interrogant de ficció: quan per falta de noves vocacions les bernardes van haver de tancar el monestir i deixar les comarques gironines, en marxar, se n'haurien emportat el seu *Martirologi d'Usuard*?

De l'històric i aventurer manuscrit, l'any 1998 l'empresa Moleiro Editor, SA, en realitzà una còpia facsímil, un immens esforç editorial d'alta tecnologia aplicada a una fidelíssima reproducció de l'original. La presentació de la gran obra va tenir lloc a la Fontana d'Or, de Girona, i en aquella solemne ocasió el bisbe Jaume Camprodon, que presidí l'acte, regalà el primer exemplar de la preuada edició a la mare abadessa del monestir de les bernardes.

El *Martirologi d'Usuard*, des d'aquell primer recull de vides de sants, ha contemplat el pas d'onze segles. Són pàgines per a la reflexió. Ara ja no es posen aquells noms de pila que recollia el santoral del segle IX. Però es continua admirant la bellesa d'una obra excepcional. Més enllà de la seva consideració material hi ha una emoció, un sentiment. És el que expressa un poema de Miquel Martí i Pol: «[...] en l'ordre del temps només creix i perdura / tot allò que bastim amb esforç i fecunda / la sang i l'esperit dels homes i dels pobles».

Jordi Dalmau és escriptor.

Cartañà; mossèn Bolós, abans de la guerra del 36, era director de l'incipient Museu Diocesà de Girona.

El retorn i el conflicte

Acabada la guerra, el 1939, s'organitzà el retorn de les obres d'art exposades a París. Arribà a Girona un carregament de caixes, dins d'una de les quals hi havia el *Martirologi d'Usuard*. Se suposa que va arribar en bon estat, perquè a l'acta notarial de recepció no hi consta cap observació de danys, que sí que van patir altres obres. Una vegada a Girona, el manuscrit fou retornat al monestir de les bernardes, el dia 4 d'octubre del 1939. Però pocs dies després el bisbe Josep Cartañà va determinar retirar aquella propietat de les bernardes, i al·legà que ara el manuscrit entrava a formar part del Museu Diocesà,

que ell volia engrandir i potenciar. Feia 104 anys que el *Martirologi d'Usuard* havia entrat a les bernardes.

Un dels estudis sobre el manuscrit el publica el Dr. Gabriel Roura, canonge de la catedral de Girona, i referent a aquest canvi de propietat introdueix una austeritat caritativa a la informació: «sembla que hi ha alguna ombra en aquest afer». Molt més expressiu és l'historiador Joaquim Nadal, quan cita la *Història de la comunitat cistercenca de Cadins*, de Narcís Puigdevall, que diu així: «El bisbe Josep Cartañà

Probablement qui el va salvar s'hi jugà la vida, llavors que molta gent anava armada